

МУЗЕЙНИЦТВО. КРАЄЗНАВСТВО

Сергій Петков

Великий князь Святослав Ігорович: у пам'ятних знаках та витворах мистецтва

Sergey Petkov

Grand Prince Svyatoslav Igorevych: on the monumental of signs and Works of art

On the basis of a wide range of sources in the article demonstrate Historical reality personality of the Kiev of Prince Svyatoslav. In article is identified and disclosed historiographical myths of the legendary Prince of Kiev an Rus. Author has identified features vision of sculptors, artists and architects of Prince Svyatoslav.

Keywords: Svyatoslav Historical Source, sculptors, artists

Розглядається розмаїття зображень особи великого київського князя Святослава. Розв'язуються історіографічні міфи про легендарність правителя Київської Русі. Розкрито особливості відтворення образу князя Святослава скульпторами, художниками та архітекторами.

Ключові слова: Святослав, історичне джерело, пам'ятник, пам'ятний знак, монета

Героїчний образ великого князя Святослава Ігоровича традиційно привертав увагу не лише дослідників¹, а й митців, скульпторів та письменників. Але поруч з позитивними відгуками щодо естетичної і патріотичної ролі, яку несуть пам'ятники великому князю, виникають і наступні запитання: чи можна вважати, що пам'ятники Святославу є втіленням збірного образу воїна-захисника – захисника рідної землі? Наскільки точно відображено зовнішність князя у монументальних скульптурах? Наскільки правильно відтворено образ Святослава в монументі поблизу о. Хортиці? Отже, слід піддати аналізу питання, чому образ Святослава викликає дискусії, та висловити думки щодо окремих скульптур, в яких увіковічено постать великого князя.

Яскраві образи славетного князя-воїна Київської Русі майже одночасно в другій половині XIX ст. відтворили російські художники К. Лебедев та скульптор Е.Лансере. К. Лебедев близько 1880 р. написав картину, на якій зображено зустріч

князя Святослава з візантійським імператором Іоанном Цимісієм (рис. 1), за описом Лева Диякона². Е. Лансере – відомий майстер невеликих жанрових статуєток и груп, у 1886 р. створив бронзову скульптуру «Святослав» (рис. 2). Нині фігура князя – величного вершника на коні, прикрашає експозицію Руського музею в Санкт-Петербурзі.

Перший пам'ятний знак в Україні, присвячений князю Святославу, з'явився на Дніпровських порогах ще в 1913 р. Його було встановлено на ініціативу Катеринославської архівної комісії та Катеринославського музею О. Поля з активною участю Одеського відділу Імператорського Російського військово-історичного товариства. Проект пам'ятного знаку розробив одеський скульптор Б. Едуарде.

Згідно з умовами його контракту з Одеським відділом Імператорського Російського воєнно-історичного товариства, «Пам'ятний знак для Ненаситецького порога мав бути вилитий з чавуну за формою та з надписом, вказаним у проекті». Скульптор мав виготовити пам'ятну дошку, привезти її на місце та встановити до 15 травня 1913 р. Б. Едуарде умови контракту виконав, в 1913 р. чавунну дошку вагою понад 25 пудів (близько 400 кг) було встановлено біля с. Микільське-на-Дніпрі, на живописній скелі Монастирко, безпосередньо над найнебезпечнішим порогом Ненаситець.

Пам'ятний знак, що виконав Едуарде, являв собою горизонтальну чавунну плиту, площею близько 2 кв. м (рис. 3). На ній було викарбовано надпис: «В 972 р. поблизу Дніпровських порогів поліг у нерівному бою з печенігами руський витязь, князь Святослав Ігорович».

Після спорудження Дніпрогесу в 1932 р. поріг Ненаситець, як і інші пороги, було затоплено, піднятими на більш високий рівень водами Дніпра. Було затоплено і скелю Монастирко, разом з пам'ятною дошкою.

Під час Другої світової війни, після підриву в 1941 р. греблі Дніпрогесу, скеля, разом із дошкою певний час були доступні для споглядання. По завершенні війни та відбудови греблі гідроелектростанції, а також у зв'язку із загрозою нового затоплення, в 1947 р. пам'ятну дошку демонтували (при цьому її пошкодили) та тимчасово встановили її на спеціально спорудженій на березі цегляній стелі.

Після відкриття в с. Микільське-на-Дніпрі піонерського табору Дніпровського металургійного заводу ім. Г. І. Петровського, керівництво підприємства взяло на себе шефство над даною пам'яткою. Враховуючи непридатність пошкодженої дошки, у фасонно-ливарному цеху заводу ім. Г. І. Петровського було виготовлено точну копію. В 1952 р. її встановили на масивному гранітному камені, який залишився на березі як згадка про затоплені легендарні Дніпрові пороги. Цей рідкісний пам'ятник, присвячений князю Святославу, що зберігся з дореволюційних часів, до сьогодні є місцем активного відвідування туристів.

Влітку 2002 р. Національний банк України в серії «Князівська Україна» виготовив, а в жовтні 2002 р. увів у користування пам'ятну монету «Святослав». Срібна монета присвячена київському князю Святославу Ігоровичу, номіналом 10 гривень. Монету виготовлено із срібла 925 проби, якість – «пруф», вага в чистоті – 31,1 г, діаметр – 38,61 мм, тираж – 3 тис. штук. Гурт монети – рифлений. На аверсі монети в обрамленні давньоруського орнаменту, який відтворений за мотивами зображень на вінці ритуального турячого рогу з чернігівського кургану Чорна Могила (X ст.), розміщений малий Державний Герб України, стилізовані написи: 2002/УКРАЇНА/10/ГРИВЕНЬ/, а також логотип Монетного двору, позначення металу, його проби – Ag 925 та вага в чистоті – 31,1. На реверсі монети на тлі язичеських ідолів та батальної сцени розміщене поясне зображення князя-воїна, який правою рукою тримає над головою меч, а лівою – щит із зображенням сонця, а також стилізовані написи: 964 СВЯТОСЛАВ 972 (угорі) та в два рядки: КНЯЖА/УКРАЇНА (внизу) (рис. 4). Художники – Володимир Таран, Олександр Харук, Сергій Харук, Віталій Козаченко. Скульптори – Святослав Іваненко, Володимир Дем'яненко. Пам'ятна монета є дійсним платіжним засобом України та обов'язкова до приймання без будь-яких обмежень за її номінальною вартістю до всіх видів платежів.

У 2010 р. було викарбувано медаль «Великий князь Святослав. 965 рік Великої руської перемоги над Хазарським каганатом», срібло. Художник І. І. Кориткін. Діаметр 70 мм. Клейма: московського відділення пробірного нагляду (жіноча голова в кокошнику), Московського монетного двору (ММД). Тираж – 20 екземплярів. Кожна медаль має індивідуальний номер, вибитий на гурті. Аверс: на гуртку медалі погруддя Великого князя Святослава Ігоровича. По колу надпис: «Великий князь Святослав I Ігорович» та дати 942–972 рр. Реверс: по колу надпис «Московське нумізматичне товариство». Під ним – другий надпис: «Героїчне минуле руського народу у медальєрному мистецтві XVIII–XX ст.». У лівій половині монети – медальйон, на якому зображено пам'ятник Святослава-вершника на коні, який завдає поразки хазарському воїну (робота скульптора В. М. Кликова). У правій частині – надпис «965 рік великої руської перемоги над Хазарським каганатом». У нижній частині – емблема МНО та дата 2010, ліворуч від дати монограма ММД (рис. 5).

В Україні є декілька пам'ятників князю Святославу. 25 липня 2002 р. Президент України Л. Кучма підписав розпорядження «Про спорудження пам'ятника князю Святославу Ігоровичу». У розпорядженні йшлося про те, що «з метою увічнення пам'яті видатного військового та політичного діяча Давньоруської держави – Київської Русі, великого князя київського Святослава Ігоровича і у зв'язку з 1030-річчям з дня його загибелі спорудити у місті Києві пам'ятник великому князю».

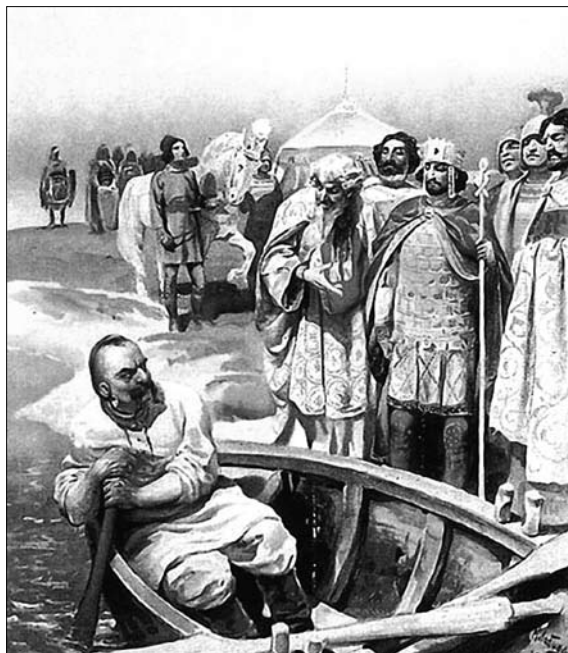

Рис. 1. Зустріч Святослава з візантійським імператором Цимісхієм на березі Дунаю (художник К.Лебедев)

Рис. 2. Святослав Ігорович. Скульптура роботи Е.Лансере. Бронза. Вигляд з обох сторін.

Рис. 3. Пам'ятний знак біля с. Микільське-на-Дніпрі. Б. Едуарде

Рис. 4. Пам'ятна монета. 2002

Рис. 5. Пам'ятна монета. 2010. Зліва – аверс; справа – реверс

Рис. 6. Пам'ятник на території Міжрегіональної академії управління персоналом (скульптори О. Сидорук та Б. Крилов).

Рис. 7. Пам'ятник на Пейзажній алеї (скульптор О. Пергаменецький)

*Рис. 8. Пам'ятник в с. Старі Петрівці, Київської області
(автори Б.Крилов та О. Сидорук)*

Рис. 9. Пам'ятник Святославу в м. Запоріжжя (скульптор В. Кликов)

Рис. 10. Пам'ятник князю Святославу в м. Белгород (скульптор В. Кликов)

Рис. 11. Проект пам'ятника Святославу в м. Севастополь (скульптор В. Суханов)

Палкі дискусії викликав пам'ятник, який було встановлено на честь 1030-річчя трагічної загибелі хороброго київського князя на Дніпрових порогах. Монумент з 2003 р. розташовується на території Міжрегіональної академії управління персоналом в Києві. Безпосередньо біля корпусів академії є низка алей скульптурних композицій, колонад, барельєфів, присвячених видатним особистостям минулого. Найвеличнішим та найвагомим є пам'ятник Святославу.

Багатопланову вертикальну композицію у виконанні Олесь Сидорука та Бориса Крилова увінчує кам'яний монумент князя Святослава в позі тріумфатора. Середню частину колони, на якій встановлена фігура князя, доповнює поєднок бронзових вершників руса та хозарина. Цей пам'ятник символізує перемогу Русі над Хазарією. На пам'ятнику надпис: «Святославу Хороброму – Переможцю Хазарії – від вдячних нащадків» (рис. 6).

У 2004 р. в Києві на Пейзажній алеї з'явився ще один пам'ятник Святославу. Його автором виступив скульптор Олексій Пергаменщик. Кам'яну скульптуру було встановлено неподалік Національного музею історії України, на місці, де, за літописними даними, розташовувався двір князя Святослава. Скульптор зобразив князя Святослава в романтичному образі Юрія Зміборця в час перемоги над зооморфною потворою з рисами лева. Святослав верхи на коні з мечем у правій руці та щитом у лівій. На круглому щиті зображено князівський герб у вигляді тризуба (рис. 7).

У 2008 р. в селі Старі Петрівці Київської області було встановлено ще один пам'ятник князю (рис. 8). Його авторами стали Борис Крилов та Олесь Сидорук.

Навпроти острова Хортиця, поряд з каскадом фонтанів «Райдуга» у Вознесенському парку м. Запоріжжя, біля одного із вірогідних місць загибелі князя в 972 р., 15 жовтня 2005 р., завдяки підтримці громадського та політичного діяча, генерального директора авіаційного заводу «Мотор-Січ» В'ячеслава Олександровича Богуслаєва, був встановлений п'ятиметровий бронзовий монумент на честь князя Святослава (рис. 9).

Автором пам'ятника виступив відомий російський скульптур В. Кликов. Цей скульптор є автором двох монументів, присвячених образу великого князя Святослава Ігоровича. Один монумент встановлено в м. Запоріжжі, другий – в с. Холки Білгородської області.

Цей монумент, що височить на березі Дніпра, як і все вище висловлене, що пов'язано з ім'ям Святослава, також став приводом для дискусій. Місце, зовнішній вигляд, поза, меч у ножнах, що здалеку нагадує хрест, – все це підпадало під критику. Велична постать великої особистості.

Зберігся опис, який зробив візантійський хроніст Лев Диякон; це найповніше відтворення зовнішнього вигляду Святослава. Він є дуже цінним, бо, перш

за все, не упереджений, а також відноситься до періоду останніх років життя, тобто фактично хроніст описав князя за рік до його загибелі. У своїй книзі Лев Диякон розповідає про події літа 971 р. Тоді, після ряду запеклих боїв між військом русів і візантійців, наприкінці липня 971 р. візантійський імператор Іоанн I Цимісхій зустрівся з великим київським князем Святославом I Славним. Зустріч відбулася на березі Дунаю після підписання мирного договору, про що докладно розповів Лев Диякон: «Покритий позолоченим спорядженням імператор під'їхав верхи до берега Істру (Дунаю), ведучи за собою численний загін озброєних вершників, які сяяли золотом. Святослав прибув по річці на човні. Він сидів на веслах і веслував разом з усіма своїми воїнами, нічим не відрізняючись від них. Виглядав великий князь так: середнього зросту, ні надто високий, ні надто малий, з густими бровами, блакитними очима, рівним носом, голоною головою і з густими вусами. Голова в нього була зовсім гола і лише на одному її боці висіло пасмо волосся, що означало знатність роду. У нього була міцна шия і широкі плечі, а вся статура досить струнка. Святослав виглядав похмурим і суворим. В одному вусі у нього висіла золота сережка, прикрашена двома перлинами з рубіном, вставленим між ними. Одяг на ньому був білий і нічим, окрім чистоти, не відрізнявся від одягу інших. Сидячи в човні на лавці для веслярів, великий князь трохи поговорив з царем про умови миру і відчालив. Так закінчилась війна ромеїв зі скіфами»³.

Отже ми бачимо що скульптор дуже вдало і близько до опису передав зовнішність та внутрішній світ великого київського князя Святослава Ігоровича.

Пам'ятник, що з'явився на честь 1040-ліття розгрому Великим князем Київським Святославом Ігоровичем іудейського Хазарського каганату, встановлений у села Холки Білгородської області (Росія) поряд з єдиним на сьогодні діючим в печері монастирем – Свято-Троїцьким Холківським монастирем, також викликав жваві дискусії. Автор скульптури – В'ячеслав Кликов, зобразив князя верхи на коні, що б'є копитами хазарського воїна із зіркою Давида на щиті. Генеральний секретар Євразійського єврейського конгресу Михайло Членов назвав встановлення пам'ятника «неподобством» і «антисемітською провокацією». Адже, на думку історика, «Іншої думки бути не може. На пам'ятнику зображений князь Святослав, що топче конем єврейський національний символ – щит Давида»⁴ (рис. 10).

В «Повісті минулих літ» міститься досить яскравий і образний опис великого київського князя Святослава I. Він був витривалий, легкий і швидкий, як пардус⁵. Пардус, або гепард використовувався в Київській Русі як помічник на полюванні. Пардус – леопард або барс (лат. *Panthera pardus*) – хижак сімейства котячих, мешкає в Африці, в Європі ареал проживання - Кавказ. Навіть сама досить часта згадка пардуса в літописах свідчить про зв'язки між Київською

Руссю і державами Кавказу. «У рік 6472 (964). Коли Святослав виріс і змужнів, став він збирати багато воїнів хоробрих, і швидким був, немов пардус, і багато воював. В походах же не возив за собою ні возів, ні казанів, що не варив м'яса, але, тонко нарізавши конину, або звірину, або яловичину і засмаживши на вугіллі, так їв; не мав він шатра, але спав ославши пітник з сідлом в головах, – такими ж були і всі інші його воїни»⁶.

Наразі на території м. Севастополь планується встановлення пам'ятника Святославу Ігоровичу, над цією скульптурою вже працює скульптор Володимир Суханов (рис. 11). І знову ця скульптура викликає дискусії щодо місця встановлення, ролі Святослава в історії Кримського півострова тощо.

Князювання Святослава I Славного пов'язано з нелегким історичним для Київської держави часом. Вона звідусіль зазнавала тиску. Степові держави Поволжя – Волзька Булгарія і Хазарський каганат, намагалися поширити свою владу в глиб Європи. На півдні ненажерливі константинопольські вельможі бажали якомога далі на північ поширити свій вплив. Молоде Польське князівство вже починало зазіхати на Волинські землі і Червенські міста. А на заході стверджувалась могутня держава – Священна Римська імперія. Велику загрозу представляли і північні воїни – нормани, човни яких бороздили північні моря. Військові кампанії Святослава I своєю метою вважали захист суверенітету Київської держави та зміцнення її міжнародного авторитету.

Волзький і каспійський походи були життєво важливими для Київської держави. Правління Святослава ознаменувало новий етап в історії слов'ян, коли від військової експансії вони перейшли до вкорінення на захоплених землях. Святослав I створив легку слов'янську кінноту, розширив, враховуючи досвід варягів, слов'янський флот, який зміг перемогти візантійську флотилію в дунайській битві біля Переяславця. Він розробив тактику випереджального удару. Армії русів на той час не було рівних у світі. Святослав нічим не відрізнявся від своїх воїнів. Святослав – втілення справжнього правителя-полководця, який все своє життя віддає для захисту своєї вітчизни. Саме такого Святослава ми бачимо в скульптурах, які створили українські та російські майстри. Саме така велична постать князя-воїна закарбувалась у свідомості сучасників та нащадків великого князя.

¹ Грушевський М. С. Історія України-Руси: в 11 томах, 12 книгах / Редколегія: П. С. Сохань (голова) та ін. – К.: Наукова думка, 1991–1998. – Т. 1; Ключевский В. Русская история полный курс лекций. – М.: Мысль, 1993; Толочко П. Киевская Русь. – К.: Видавничий дім Альтернативи, 1996. – 352 с.; Шахматов А. А. История русского летописания. – Том 1. Повесть временных лет и древнейшие русские летописные своды. – СПб.: Наука. Ленинградское отделение, 2002.

² Дьякон Лев. История. – М.: Наука, 1988.

³ Там само.

⁴ Котов В., Шаповалов Г. Святослав Храбрый и Запорожье / Библиотека туриста. Вып. 1. – Запорожье: ПУВК, 2012.

⁵ Повесть временных лет / [Рос. акад. наук]; подгот. текста, пер., ст. и коммент. Д. С. Лихачева; под ред. В. П. Адриановой-Перетц. – СПб.: Наука, 1996.

⁶ Там само.